

GRAMATYKI JĘZYKA POLSKIEGO

Izabela Stapor
(Uniwersytet Warszawski)

GRAMATYKA JĘZYKA POLSKIEGO ADAMA ANTONIEGO KRYŃSKIEGO

AUTOR

Adam Antoni Kryński.

PEŁNY TYTUŁ

Gramatyka języka polskiego.

OFICYNA WYDAWNICZA

Jan Jeżyński.

MIEJSCE WYDANIA

Warszawa.

ROK WYDANIA

1897.

FORMAT

16 × 22 cm.

LICZBA STRON

II+345+IV+V.

JĘZYK

Polski.

INFORMACJA O AUTORZE

Adam Antoni Kryński urodził się 19 maja 1844 roku w Łukowie na Podlasiu. Ukończył szkołę podstawową w Siedlcach i Gimnazjum Realne w Warszawie. Studiował na Wydziale Historyczno-Filologicznym, gdzie jego kolegami byli Jan Baudouin de Courtenay i Lucjan Malinowski. Po uzyskaniu magisterium w roku 1869 udał się do Lipska, gdzie studiował sławistykę pod kierunkiem Augusta Leskiena i języki klasyczne u Je-

rzego Curtiusa. Po powrocie do kraju pracował jako nauczyciel greki, łaciny oraz języka francuskiego.¹

W roku 1884 z inicjatywy Adama A. Kryńskiego powstały „Prace Filologiczne”, pierwszy w Polsce rocznik poświęcony językoznawstwu.² W latach 1900–1927 pracował nad *Słownikiem języka polskiego*. W latach 1915–1919 był kierownikiem Katedry Filologii Polskiej na Uniwersytecie Warszawskim. Zajęcia prowadził do 87 roku życia. Zginął potrącony przez tramwaj w wieku 88 lat w 1932 roku. Został pochowany na Starych Powązkach w Warszawie.

CHARAKTERYSTYKA DZIEŁA

Wydana w 1897 roku *Gramatyka języka polskiego* to podręcznik realizujący metodę historyczno-porównawczą. W wielu fragmentach wiadomości diachroniczne dominują nad synchronicznymi.

Już w *Przedmowie* A.A. Kryński podkreśla, że celem gramatyki jest osiągnięcie prostego i dokładnego opisu języka polskiego oraz wyłożenie zasad ortografii (*prawaideł pisowni*), które pomogą odbiorcom pisać po polsku w sposób jasny i zgodny z regułami poprawnościowymi. Dydaktyczny charakter dzieła oraz przystępna i zrozumiała forma opisu wskazują, że podręcznik od początku był kierowany głównie do młodzieży.³

Adam A. Kryński definiuje gramatykę jako „naukę o właściwościach danego języka, zarówno w mowie żywej, jak i w piśmie” [s. 10]. Warto zaznaczyć, że w jego ujęciu gramatyka nie ma jedynie charakteru opisowego, lecz również diachroniczny. Wyodrębnia gramatykę *praktyczną*, czyli „przepisy, jak pewnym językiem mówić i pisać należy” i *naukową* – „wyjaśnienie początku i rozwoju właściwości, jakie dany język posiada, przy czym wyjaśnienie to można osiągnąć tylko drogą **historyczną**”⁴ [s. 10].

STRUKTURA DZIEŁA

Podręcznik zawiera *Przedmowę*, *Wstęp*, krótki rozdział zatytułowany *Gramatyka* i trzy główne działy: I. *Głosownia*, II. *Fleksja czyli nauka o odmianach*, III. *Pisownia*.

We *Wstępie* autor charakteryzuje rodzinę języków *indoeuropejskich* lub *arjoeuropejskich* [s. 1–2], rodzinę języków słowiańskich oraz przedstawia krótko dzieje języka polskiego, wywodzącego się – zdaniem A.A. Kryńskiego – z narzecza wielkopolskiego. Wspomina też niektóre za-
bytki języka polskiego.

¹ Pracę tę wykonywał przez ponad trzydzieści lat.

² W pracach redakcji brał udział do końca życia.

³ W *Przedmowie* do drugiego wydania (z 1900 roku) autor zaznacza, że adresatem jest *młodzież dojrzała*, być może studencka.

⁴ Jak podaje Mirosław Skarżyński, podkreślenie historyczności metody jest zgodne z wyznawaną zasadą, że naukowy = historyczny [Skarżyński 1994, 19].

Rozdział *Gramatyka* zawiera ogólne informacje na temat poszczególnych działów teje. W dalszej części podręcznika znajdujemy szczegółową charakterystykę *głosowni*, *fleksji* i *pisowni*. Każda z nich zawiera informacje na temat ewolucji systemu języka, przy czym część pierwsza jest krótsza od pozostałych.⁵

Na końcu dzieła znajduje się indeks „wyrazów, które zostały w gramatyce pod jakimkolwiek względem objaśnione” [*Przedmowa*, s. II].

GŁOSOWNIA

Część I – *Głosownia* [s. 1–42] – poświęcona jest głoskom, ich szczegółowej charakterystyce i zmianom zachodzącym w wokalizmie polskim na przestrzeni wieków. Autor podaje definicję głoski i litery, charakteryzuje narządy mowy, przedstawia podział samogłosek i spółgłosek polskich. Charakteryzuje alternacje samogłosek i spółgłosek występujące w odmianie, wyjaśnia oboczności i uproszczenia grup spółgłoskowych pod względem artykulacji, odwołując się często do historii języka polskiego i do języka prasłowiańskiego (*starosłowiańskiego*) lub indoeuropejskiego (np. wyjaśniając oboczności we współczesnych wyrazach polskich powstałe w wyniku apofonii praindoeuropejskiej). A.A. Kryński zajmuje się również genezą spółgłosek miękkich w polszczyźnie, wspomina o palatalizacji za pomocą *j* (np. *miedza* = *miedja*), o palatalizacjach przez samogłoski przednie i o zmiękczeniach grup spółgłoskowych. Porusza ponadto zagadnienie uproszczeń grup spółgłoskowych (*zniknięcie spółgłoski*). Rozdział I kończy omówieniem iloczasu i akcentu.

FLEKSJA

Część druga, zatytułowana *Fleksja czyli nauka o odmianach*, jest najobszerniejszym działem podręcznika [s. 43–284]. Do części mowy odmiennych A.A. Kryński zalicza: rzeczowniki, przymiotniki, zaimki, liczebniki i słowa „zwane niekiedy czasownikami” [s. 43], części mowy nieodmienne to: przysłówki, przyimki, spójniki i wykrzykniki.

Opis fleksji imiennej rozpoczyna od charakterystyki polskich części mowy i budowy morfologicznej wyrazu. W wyrazie wyodrębnia *pierwiastek*, określane też jako *pień* lub *rdzeń*, *osnowę* (temat, który składa się z *pierwiastka* i *przyrostków*) i *zakończenie* wyrazu (końcówkę). Następnie wyjaśnia genezę fleksji: zdaniem A.A. Kryńskiego dzisiejsze końcówki były samodzielnymi wyrazami, które na drodze ewolucji zlały się z wyrazami je poprzedzającymi i zamieniły się w zakończenia wyrazów. We wprowadzeniu do fleksji imiennej znajdziemy krótki opis kategorii gramatycznych fleksji imiennej, takich jak *rodzaj* (męski, żeński i nijaki),

⁵ Informacje na temat zmian fonetycznych pojawiają się dodatkowo w pozostałych dwóch częściach, przy okazji wyjaśnień oboczności fleksyjnych lub reguł ortografii.

liczba (pojedyncza i mnoga), *przypadek* (mianownik, dopełniacz, celownik, biernik, wołacz, narzędnik i miejscownik). Następnie autor omawia poszczególne części mowy.

1. Rzeczownik

Adam A. Kryński dzieli rzeczowniki na cztery główne deklinacje. Za kryterium podziału przyjmuje rodzaj i zakończenie wyrazu w mianowniku liczby pojedynczej. Następnie przechodzi do szczegółowej charakterystyki każdego z typów deklinacji, przywołując bogatą egzemplifikację materiałową z języka polskiego. Po podaniu paradygmatu każdego z podtypów opisuje szczegółowo każdy z przypadków w liczbie pojedynczej i mnogiej, a wyjaśniając oboczności w tematach, bardzo często odwołuje się do gramatyki historycznej. Co ciekawe, A.A. Kryński podaje często odmianę rzeczowników w liczbie podwójnej i wyjaśnia jej zanik w polszczyźnie.

2. Zaimek

Zaimki autor charakteryzuje jako „wyrazy używane w mowie zamiast imienia osoby lub rzeczy” [s. 107] i wyodrębnia następujące ich typy: *osobowe* [s. 107], *osobowo-zwrotny* „*się*” – „wyraża osobę lub rzecz, na którą zwraca się jej własna czynność” [s. 107], *dzierżawcze* [s. 108], *dzierżawczo-zwrotny* „*swój, swoja, swoje*” – „wyraża posiadanie pewnego przedmiotu przez jedną z trzech osób, o której mowa bądź w liczbie pojedynczej, bądź w mnogiej” [s. 108], *wskazujące* [s. 108], *pytające* i *pytająco-dzierżawczy*: *czyj, -a, -e* [s. 109], *względne* i *nieokreślone* – „takie, które niedokładnie lecz ogólnie tylko oznaczają osobę lub rzecz” [s. 109].

3. Przymiotnik

Stosując metodę historyczną, A.A. Kryński przedstawia dawną odmianę rzeczownikową przymiotników, analizuje każdy przypadek i relikty dawnej odmiany zachowane w polszczyźnie. Równie wnikliwie przedstawia historię odmiany zaimkowej (złożonej), opisując przy tym procesy fonetyczne towarzyszące zmianom fleksyjnym.

W podrozdziale poświęconym przymiotnikom umieszcza również rzeczowniki odprzymiotnikowe (*przymiotniki rzeczownie wzięte*), np. *budowniczy, chorąży, cześnikowa, pogłównie*, nazwiska osób zakończone na *-ski, -cki, -ska, -cka*, nazwiska obce zakończone na *e* (lub *eu, eux*), *i, y*, takie jak: *Linde, Bandtkie, Goethe*, oraz imiona męskie zakończone na *i, y*, np. *Marceli, Antoni, Bazyl* [s. 156–157]. W tym miejscu autor omawia również rzeczowniki typu *sędzia, hrabia* i wskazuje, że mają one w liczbie pojedynczej odmianę przymiotnikową.

4. Liczebnik

Kolejne strony podręcznika poświęcono liczebnikom (*liczbownikom*), które „wyrażają ilość czyli liczbę przedmiotów” [s. 162]. Do tej części mowy zaliczył liczebniki główne, zbiorowe, porządkowe, ułamkowe, przysłówkowe porządkowe (np. *po pierwsze, po wtóre, po trzecie, po czwarte*) i wielorakie.

5. Słowo

A.A. Kryński rozróżnia słowa *przechodne*, *nieprzechodne*, *zwrotne* i *zaimkowe*, czyli takie, które „utworzyły z zaimkiem się wyrażenia stałe, nierozłączne, tak dalece, iż słowo bez zaimka zwrotnego nie używa się już wcale; np. *śmiać się z kogoś*, *spodziewać się czegoś*, *opiekować się kimś*”. Wyróżnia stronę *czynną*, *bierną* i *zwrotną* czasowników, mówi o formie *dokonanej* i *niedokonanej*, w końcu wyodrębnia *słowa o postaci jednotliwej* (tj. czasowniki duratywne) i *słowa o postaci częstotliwej* (tj. czasowniki iteratywne).

Przechodząc do typów koniugacji, autor omawia poszczególne kategorie gramatyczne czasownika: *sposoby*, czyli *tryby* (*oznajmujący*, *rozkazujący*, *warunkowy*, *bezokoliczny*), *czasy*: *teraźniejszy*, *przeszły*, *zaprzeszyły*, *przyszły* (zaznacza, że wcześniej istniały jeszcze *czas przeszły trwały*, czyli *imperfektum*, i *czas przeszły chwilowy*, czyli *aoryst*), *liczby*: *pojedynczą* i *mnogą* (dawniej *liczba podwójna*), *osoby*, *rodzaje*.

W budowie czasownika Adam A. Kryński wyodrębnia: *pierwiastek* słowa (tj. morfem, rdzeń) [s. 178], *osnowę słowną* (tj. temat), *osnowę czasu teraźniejszego* (tj. temat czasu teraźniejszego), *osnowę trybu bezokolicznego* (tj. temat czasu przeszłego). Szczegółowo opisuje historię zmian w każdej grupie wyrazów pochodzących od poszczególnych *osnow* (tematów), łącznie z imperfektum i aorystem, podając liczne przykłady z dawnej literatury polskiej. Równie wnikliwie omawia *czasy opisowe* albo *złożone*, czyli *czas przeszły*, *zaprzeszyły* i *przyszły*, posiłkując się cytatami z dawnych psalterzy polskich.

PISOWNIA

Ostatnia część podręcznika dotyczy pisowni [s. 285–345], przez którą A.A. Kryński rozumie „z jednej strony sposób oznaczania wyrazów i form gramatycznych w piśmie, z drugiej zaś i naukę czyli teorię tych zasad, których w danym języku trzymamy się przy pisaniu” [s. 285]. Zasady ogólne ortografii polskiej sprowadza do trzech zasad: *fonetycznej*, *etymologicznej* i *historycznej*, po czym omawia każdą z nich.

Adam A. Kryński zaleca stosowanie końcówki *-ym*, *-im* w narzędniku i miejscowniku lp. przymiotników, a końcówki *-emi* w narzędniku liczby mnogiej bez względu na rodzaj. Udowadnia jednak, że rozróżnienie to nie ma żadnego uzasadnienia historycznego i „zachowywanie go w piśmie jest dla każdego piszącego uciążliwą niedogodnością, nieustannym kłopotem” [s. 323]. Autorstwo tego zalecenia przypisuje Walentemu Szylarskiemu,⁶ a rozpowszechnienie Onufremu Kopczyńskiemu, który umieścił tę zasadę w swojej gramatyce z 1780 roku.

⁶ *Początki nauk dla narodowej młodzieży, to jest Grammatyka języka polskiego ucząca, a tym samym pojęcie obcych języków... ułatwiająca* przez M. Walentego Szylarskiego, Lwów 1770.

Inną kwestią poruszaną przez A.A. Kryńskiego są imiesłowy typu *zjadszy, rzekszy*, w których pojawia się głoska *-ł-*. Jest on przeciwny nowym formom, gdyż nie znajduje dla nich uzasadnienia ani w tradycji, ani w etymologii, ani w wymowie.

PODSUMOWANIE

Gramatyka Adama Antoniego Kryńskiego nie była dziełem rewolucyjnym, lecz z pewnością przełomowym. To jedno z pierwszych opracowań, w których wykorzystano metodę historyczno-porównawczą i jedno z ostatnich o charakterze przede wszystkim praktycznym.

Zasługą gramatyki było z pewnością propagowanie zasad poprawności językowej, odchodzenie od dawnych, skostniałych reguł dotyczących fleksji (jak chociażby zasady Onufrego Kopczyńskiego dotyczącej końcówek narzędnika i miejscownika przymiotników), upowszechnianie nowych, uproszczonych typów deklinacji i koniugacji. Nie ustrzegł się A.A. Kryński pewnych błędów, jak na przykład opisywanie współczesnego systemu języka polskiego z diachronicznego punktu widzenia.

Podręcznik Adama A. Kryńskiego z roku 1897 zamyka w nauce o języku polskim czas „gramatykopisarstwa”, od tego czasu możemy mówić o współczesnym językoznawstwie polskim.⁷ *Gramatyka języka polskiego* stanowi podstawę prac takich badaczy jak Jan Rozwadowski, Jan Łoś czy Stanisław Szober.

RECEPCJA DZIEŁA

Podręcznik A.A. Kryńskiego cechuje – na co wskazują jej późniejsi badacze – dokładność, sumiennność i pasja w opisie systemu języka polskiego. Gramatyka doczekała się 6 wydań w latach 1897–1917 (wyd. I 1897, następne: 1900, 1903, 1907, 1910, 1917), a w 1900 roku została nagrodzona przez Akademię Umiejętności w konkursie Lindego.

Potomni określali dzieło jako „wybitną pozycję”, zaznaczali, że „przejrzystość planu, jasność wykładu i umiejętność uwydatniania związków, zachodzących między opisywanymi zjawiskami i faktami, uczyniły z tego dzieła doskonały naukowy podręcznik” [Szober 1934, 496]. Stanisław Skorupka docenił jasność wykładu dzieła i podkreślił, że „aktualność naukowa książki przetrwała wiele wydań, a jej rola okazała się większa, niż to bywa zazwyczaj” [Skorupka 1964, 183]. Kazimierz Nitsch zauważył, że gramatyka A.A. Kryńskiego „była dla wykształconego ogółu swojego rodzaju fenomenem”. I pomimo opinii, że dzieło „można by określić co najwyżej jako podręcznik dla studentów pierwszego roku”, przyznał, że jest to książka „napisana jasno i podająca przystępnie dość obfity materiał historyczny, pokazujący, że zjawiska językowe to twory realne, żywe” [zob. Urbańczyk 1993, 100, 123].

⁷ Wówczas rozpoczynają działalność Jan Baudouin de Courtenay i Lucjan Malinowski.

Bibliografia

- Z. Klemensiewicz, *Historia języka polskiego*, wyd. V, Warszawa 1982.
- A.A. Kryński, *Szkice językoznawstwa polskiego od początku w. XIX-ego [w:] Księga pamiątkowa ku uczczeniu 250-tej rocznicy założenia Uniwersytetu Lwowskiego...*, t. I, Kraków 1911, s. 1–15.
- T. Lehr-Splawiński, *Adam Antoni Kryński*, „Język Polski” 1933, XVIII, z. 1, s. 1–4.
- M. Skarżyński, *Części mowy i ich kategorie w gramatykach polskich XIX i XX wieku (1817–1938)*, Kraków 1994.
- M. Skarżyński, *W kręgu gramatyk polskich XIX i XX wieku*, Kraków 2001.
- S. Skorupka, *Adam Antoni Kryński [w:] J. Kulczycka-Saloni, Z dziejów polonistyki warszawskiej*, Warszawa 1964, s. 181–185.
- S. Szober, *Bibliografia prac prof. Adama Antoniego Kryńskiego*, „Prace Filologiczne” 1934, XVI, s. XVII–XXXIX.
- S. Szober, *Adam Antoni Kryński. Życie i prace*, „Prace Filologiczne” 1934, XVI, s. IX.
- S. Urbańczyk, *Dwieście lat polskiego językoznawstwa (1751–1950)*, Kraków 1993.
- <http://www.gramatyki.uw.edu.pl/book>